

Отримано: 10 грудня 2021 р.

Прорецензовано: 16 грудня 2021 р.

Прийнято до друку: 17 грудня 2021 р.

e-mail: sgurbanska@yahoo.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2021-12(80)-135-138

Гурбанська С. О. Національно-мовна картина світу: триада мова – культура – людина. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 135–138.

УДК: 81-2:811.111-26:7.038.6

Гурбанська Світлана Олександрівна,
кандидат філологічних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА КАРТИНА СВІТУ: ТРІАДА МОВА – КУЛЬТУРА – ЛЮДИНА

У статті запропоновано антропоцентричний підхід до вивчення національно-мовної картини світу крізь призму мовної і культурної взаємодії; визначено роль безеквівалентної лексики у мовній та концептуальній картині світу завдяки теоретико-методологічним засадам лінгвокультурологічного аспекту досліджень.

Виокремлення людського фактора як одного з центральних в антропоцентричній лінгвістиці виводить на передній план необхідність вивчення проблем опису мовної структури, а також завдань усебічного дослідження мовної особистості, яка здатна до породження й розуміння мовлення.

Встановлення взаємозв'язку мови і культури на прикладі безеквівалентної лексики сприяє виявленню національно-культурної специфіки досліджуваних одиниць та визначенню універсальних явищ, що притаманні для кожної окремої національно-культурної спільноти. Лінгвокультурологічне дослідження передбачає поглиблене вивчення мовних одиниць, семантична структура яких позначена національною маркованістю.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, національно-мовна картина світу, триада мова – культура – людина, коди культури, лінгвокультурні концепти, лінгвокультурологічний аспект досліджень, безеквівалентна лексика.

Svitlana Hurbanska,
PhD, Associate Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts

THE NATIONAL LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD: THE TRIAD LANGUAGE – CULTURE – HUMAN

In this article the anthropocentric approach to the study of the national language picture of the world through the prism of linguistic and cultural interaction is offered; the role of non-equivalent vocabulary in the language and conceptual picture of the world is determined due to the theoretical and methodological principles of the linguocultural aspect of research.

The accentuation of the human factor as one of the central ones in anthropocentric linguistics brings to the fore the need to study the problems of describing the language structure, as well as the tasks of comprehensive study of the language personality, capable of generating and understanding speech.

The establishing of the relationship between the language and culture on the example of non-equivalent vocabulary promotes the revealing of the national cultural specifics of the researched units, and defining universal phenomena, that are inherent in each individual national cultural community. The linguocultural research involves in-depth study of language units, the semantic structure of which is marked by national specifics. The relevance of this research is defined by contrastive and typological approach to the analysis of language signs, especially non-equivalent linguistic material.

Various mechanisms of the language and culture interaction on the example of non-equivalent vocabulary are studied, taking into account the urgency of this research, which is determined by the interest in modern linguistic works to the investigation of linguocultural concepts actualization in the process of concept space modeling.

Key words: the language picture of the world, the conceptual picture of the world, the national language picture of the world, the triad language – culture – human, codes of culture, linguocultural concepts, the linguocultural aspect of research, non-equivalent vocabulary.

На сьогодні особливий науковий інтерес викликають питання вивчення взаємозв'язку мови та культури крізь призму мовної свідомості, зокрема механізмів взаємодії мовних і культурних кодів, культурних традицій і стереотипів поведінки представників різних націй. Дослідження мовних одиниць відбувається у їхньому тісному зв'язку із культурною свідомістю, духовною та матеріальною культурою народу [1; 3; 4; 5; 6; 8; 11; 13]. «Одне з найважливіших завдань лінгвокультурології полягає в тому, щоб установити системні (причиново-наслідкові й інші) зв'язки між ознаками, своєрідними для тієї або тієї лінгвокультури. Ці системні зв'язки створюють код культури, який характеризується певною стабільністю й може бути об'єктивно встановленим на основі аналізу значень слів і виразів, комунікативних стереотипів і прецедентних текстів» [10, с. 22].

Дослідження сучасної антропоцентричної лінгвістики сфокусовані на вивченні взаємодії мови, навколишнього середовища та культури [4; 5; 17; 18; 19]. Особлива роль відводиться людському фактору, що зумовлює усвідомлення важливості опису мовної структури, а також важливих завдань усебічного дослідження мовної особистості, яка має здатність не лише породжувати, але й розуміти мовлення [12].

Вивчення національно-культурної картини світу є актуальним напрямом наукових розвідок, у центрі уваги яких перебуває триада мова – культура – людина [4]. Національно-культурні особливості будь-якої картини світу зумовлені тим, що кожен окремий народ сприймає і відображає образ світу відповідно до власного унікального світогляду та національної культури [15, с. 67].

Мовна картина світу вивчається в аспекті етнопсихолінгвістики та лінгвокультурології, зокрема й когнітивної семантики. Національно-мовна картина світу, слушно зауважує І. О. Голубовська, – це світовідчуття і світорозуміння, що виражається мовними засобами, це вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу, зокрема і себе самого в цьому світі [4, с. 29].

Актуальність цього дослідження зумовлене посиленням інтересом сучасної мовознавчої науки до антропоцентричного вивчення лексичного складу мови, спрямованістю сьогоденних лінгвістичних пошуків у вивченні безеквівалентної лексики, їхнього зорієнтованості на аналіз семантичної структури мовних знаків. Необхідним постає виявлення лінгвокультурних концептів, притаманних тій чи іншій етнічній спільноті, завдяки дослідженню національно-культурних особливостей мовних знаків в аспекті взаємодії мовних і культурних кодів. Безеквівалентна лексика містить культурну інформацію, що закодована в її мовних знаках. Саме вона бере активну участь у формуванні мовної і концептуальної картин світу.

Наукова новизна визначається використанням антропоцентричного підходу до вивчення національно-мовної картини світу крізь призму мовної і культурної взаємодії; встановленням національно-культурної специфіки семантичної структури мовних знаків, завдяки яким реалізуються різноманітні коди і концепти культури; визначенням безеквівалентної лексики як особливого компонента мовного складу, що є цінним для лінгвокультурологічного аналізу.

Метою статті є встановлення ролі тріади *мова – культура – людина* у дослідженні національно-мовної картини світу.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- виявити взаємодію мови, культури і людини при дослідженні семантичної структури мовних знаків;
- окреслити теоретико-методологічні засади дослідження національно-мовної картини світу;
- розглянути особливості функціонування безеквівалентної лексики з позицій реалізації нею лінгвокультурних концептів і кодів культури;
- виявити лексичну функцію концептуалізації явищ і предметів навколишнього світу, а також створення фрагментів мовної картини світу;
- виявити механізми взаємодії мовних і культурних кодів;
- розглянути менталітет як сукупність думок і уявлень, властивих тій або іншій мовній групі.

Об'єктом дослідження є національно-мовна картина світу.

Предметом дослідження є національно-культурна специфіка семантичної структури мовних знаків.

Тип мислення кожного окремого народу визначає картину світу останнього [3; 4; 5; 16; 18; 19]. «Картина світу є досить популярним поняттям як у філософії, так і в антропоцентричній лінгвістиці, що можна пояснити його смістю (найрізноманітніші гносеологічні явища на різних рівнях знання, від філософського, загальнонаукового до конкретно-ситуативного (наївного); метафоричністю (чіткого визначення картини світу як наукової категорії ще немає, хоча це поняття широко використовується вже понад тридцять років); універсальністю (уможливило «згортання» визначення картини світу до її окремих наукових різновидів)» [10, с. 26].

Якщо говорити про менталітет як світобачення [11, с. 51], стійкий склад розуму [14, с. 8], сукупність думок і уявлень, властивих тій або іншій мовній групі, то на передній план виводиться позиція його ототожнення з поняттям *картина світу*. Натомість поняття *мовної картини світу* тісно пов'язане з *національним менталітетом, національною ментальністю, національним характером, національним темпераментом* тощо. «Представники будь-якої культури звичайно вважають свій спосіб дії та розуміння навколишнього світу, свої форми і значення правильними. Тому, коли в іншій культурі використовуються інші форми і значення, це неправильно. З цієї самої причини, коли яка-небудь культура переймає певну модель поведінки в іншій культурі, остання розцінює наслідування як щось хороше і правильне» [4, с. 37–38]. Етноцентризм, який присутній у колективних уявленнях про пріоритетність своєї етнічної групи, зокрема у тенденції до оцінювання якостей інших народів крізь призму своєї етнічної системи цінностей, мусить бути повністю нейтралізованим на індивідуально-етнічному авторському рівні за умов міжкультурних зіставних досліджень [4, с. 38].

Вивчення зазначеної проблематики має ґрунтуватися на застосуванні комплексного підходу до вибору методів дослідження, а саме таких: етимологічний аналіз, який уможливить з'ясування джерел походження національно-специфічних мовних знаків; методика компонентного аналізу, яка забезпечить виявлення національно-культурних особливостей у семантичній структурі мовних знаків; метод кількісно-якісного аналізу, який дозволить встановити кількісні показники репрезентативності.

Виокремлення *людського фактора* як одного з центральних в антропоцентричній лінгвістиці виводить на передній план необхідність вивчення проблем опису мовної структури, а також завдань усебічного дослідження мовної особистості, яка здатна до породження й розуміння мовлення [2; 7; 9; 10; 12].

Поняття *мовної особистості* (людини з її здатністю виконувати певні мовленнєві дії) визначається як «багатошаровий і багатоконпонентний набір мовних здібностей, умінь, підготовки до здійснення мовленнєвих вчинків різного ступеня складності» [9, с. 29].

Притримуємося цієї структури мовної особистості, що складається з трьох рівнів [9, с. 52–54]:

1. Нульовий – це вербально-семантичний рівень, у якому одиницями виступають окремі слова. Відношення між останніми охоплюють усі їхні граматико-парадигматичні, семантико-синтаксичні та асоціативні зв'язки, сукупність яких і утворює єдину «вербальну сітку».

2. Перший рівень – це лінгвокогнітивний (тезаурусний), одиницями якого є узагальнені теоретичні і повсякденно-життєві поняття, концепти, ідеї. Їхніми виражальними засобами є ті ж самі слова нульового рівня, але наділені дескрипторним статусом. Відношення між одиницями цього рівня формують упорядковану систему, яка відображає структуру світу. Аналогом цієї системи слугує звичайний тезаурус, а стереотипами на цьому рівні виступають стійкі стандартні зв'язки між дескрипторами, які знаходять вираження в генералізованих висловленнях, дефініціях, крилатих виразах, афоризмах, прислів'ях, приказках тощо. Мовна особистість починається не з нульового, а з першого – лінгвокогнітивного рівня. Саме на цьому рівні можливим стає індивідуальний вибір, зокрема надання особистістю переваги одному поняттю над іншим тощо.

3. Другий рівень – мотиваційний (прагматичний). Він віддзеркалює мотиви, інтереси, цілі та наміри мовної особистості. Основними одиницями цього рівня є діяльнісно-комунікативні потреби, відносини між якими задаються умовами сфери спілкування, а також особливостями комунікативних ситуацій та комунікативних ролей співрозмовників. Стереотипами другого рівня є певні символи, образи, знаки повторюваного, стандартного для певної культури, прецедентного – тобто

такого, що існує при передачі від покоління до покоління – казок, міфів, билин, легенд, притч, анекдотів, класичних текстів письмової традиції тощо.

Менталітет як структурування накопичених знань впливає на процеси когніції. За основу беремо таку думку І. Р. Корольова: «Механізми когніції за своєю основою є універсальними, а розбіжності у набутих знаннях визначаються своєрідністю менталітетів народів. Менталітет відбивається в картинах світу різною мірою. У тих випадках, коли пріоритетна роль належить раціональному, логічному мисленню, менталітет виявляється меншою мірою» [10, с. 32].

Дослідження базується на вивченні семантичної структури мовних знаків у лінгвокультурологічному аспекті, на засадах культурної інтерпретації. Лінгвокультурологічний підхід забезпечує поглиблене вивчення своєрідності національно-культурної специфіки мовних знаків, закладеній у їхній семантичній структурі. Ціннісні надбання національної культури, менталітет, національний характер, мовна й концептуальна картини світу народу, його історія, культура, реалії життя – усе це знаходить яскраве вираження у національно-культурному наповненні мовних знаків, роль яких полягає у посиленні емоційно-експресивного забарвлення і стилістичної направленості висловлювань. «Порівнюючи своє й чуже, люди виділяють значимі подібності й розбіжності, надаючи розбіжностям емоційної оцінки. У цьому плані все своє визнається нормою, а все чуже на рівні повсякденної свідомості одержує критичну оцінку як дивне, недостатнє, перебільшене, небезпечне, смішне, потворне тощо. Зіставні лінгвокультурні дослідження за своєю гуманітарною сутністю є різновидом критичної лінгвістики, тобто науки про мову, спрямованої на викриття національно-етнічних упереджень, націлених на подолання етноцентризму. Явище етноцентризму полягає не лише в тому, що за колективними уявленнями всі пріоритети надаються своїй етнічній групі, а й у «ефекті призми», тобто в тенденції оцінювати поведінку, особливості характеру, звичаї та звички інших народів крізь призму своєї етнічної системи цінностей [10, с. 21–22]. Культурна інформація, закодована в мовних знаках, проявляється через лексичну семантику, яка «сприймається кожною мовною особистістю як даність, і будь-які індивідуально-творчі потенції особистості, що виявляються у словотворчості, оригінальності асоціацій і нестандартності словосполучень, не здатні змінити цю генетично й статистично зумовлену даність» [9, с. 53]. У формуванні мовної картини світу саме безеквівалентній лексиці з її культурним наповненням відведено особливе місце. Безеквівалентна лексика як специфічний компонент словникового складу мови представляє етнокультурну інформацію, фонові знання, національно-культурні інтертексти, що містять у семантичній пам'яті історичні, побутові, культурні, етнографічні сюжети. Коди культури, що закладені у безеквівалентній лексиці, відображають культурну самосвідомість народу – його культурний, духовний та історичний досвід.

Цілком слушно вважаємо думку І. О. Голубовської стосовно традиційного підходу до інтерпретації мовної картини світу як конструкта, пов'язаного насамперед із лексикою конкретної мови, який певною мірою можна вважати лінгвістичним анахронізмом [4, с. 27].

Виникнення мовних національно-специфічних форм, що зумовлюють самобутність національно-мовних картин світу, детермінується двома головними факторами:

- 1) фрагментом реального світу, що впливає на колективну свідомість етносу (на увазі мається природне середовище етнічного колективу та матеріальна культура артефактів, створена народом);
- 2) особливостями колективної етнічної свідомості, що виявляються в неоднаковості логічного оперування одними й тими ж реаліями зовнішнього світу, в різноманітності виявів «наївної» (звичайної) свідомості – насамперед її емоційно-оцінних, соціально-ціннісних, морально-етичних компонентів) [4, с. 10].

«Розуміння національної логіки мислення є складним завданням і припускає насамперед звернення до колективної лінгвістичної свідомості, вираженої за допомогою різнорівневих вербалізованих структур, маркованих конкретно в кожному випадку національною ментальністю, яку традиційно досліджували через лексичну систему мови. Проте, вивчення тільки словникового складу не може дати цілісну картину, у зв'язку з чим постає питання про участь і ступінь репрезентованості різних рівнів мовної системи у формуванні ментальності тієї або іншої національної лінгвокультурної спільноти» [10, с. 28].

Під час дослідження семантичної структури мовних знаків особливу увагу слід зацентрувати на виявленні національно-культурної складової в аспекті інтертекстуальності. Безеквівалентна лексика є специфічною частиною лексики загальнонародної мови. Її функція організації лексичного складу мови є беззаперечною. Безеквівалентна лексика кожної мови є не лише лінгвістичною, але й культурною спадщиною, що відображає розвиток мови упродовж усієї історії кожного окремого народу. На лінгвістичному рівні відбувається змалювання менталітету народу, зокрема його світосприйняття, національна культура – звичаї, традиції, вірування, лінгвокультурні концепти, коди культури тощо. Завдяки вивченню безеквівалентної лексики можливим стає дослідження національно-культурних процесів розбудови лексичного фонду мови, виявлення закріплених асоціативних значень, простеження подальшого розвитку різнобарвних конотацій у семантичній структурі мовних знаків.

Національно-культурна семантика лексичного складу мови виявляється через відображення народної уяви, спостережень (зокрема й уявою) за навколишньою дійсністю: культурою, побутовими ситуаціями, поведінкою людей та їхніми морально-етичними якостями, історичними подіями, фактами, явищами і ситуаціями тощо [4; 5; 8; 9; 16].

Культурно марковані мовні одиниці посідають особливе місце у формуванні національно-мовної картини світу. Їм відведена центральна роль у концептуалізації світу – у реалізації лінгвокультурних концептів, у трансляції національно-культурної інформації в цілому. Безеквівалентна лексика позначена експресивними та емоційно-оцінними характеристиками, містить додаткові семантичні відтінки.

Відтак, дослідження мовних одиниць з позицій національно-культурної семантики дозволяє виявити різноманітні системні зв'язки у досліджуваних мовах, проаналізувати особливості культури й менталітету її носіїв, розкрити загальні та унікальні характеристики національної специфіки на прикладі семантичної структури мовних знаків, які містять культурно-ціннісну інформацію і маркованість. Цікавими для вивчення виявляються джерела походження мовних одиниць – міфологія, фольклор, Біблія, історія, література, культура, побут, традиції тощо.

Перспективи використання результатів дослідження. Вивчення національно-культурної специфіки мовних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті дозволяє встановити взаємозв'язок мови й культури, дослідити мовні картини світу у

їхньому тісному зв'язку з концептуальними, визначити національно-культурну специфіку мовних одиниць. *Перспективним аспектом дослідження* є вивчення національно-культурних особливостей семантичної структури мовних одиниць на прикладі англійських, російських та українських художніх текстів літератури постмодернізму.

Література:

1. Верещагин Е. М. Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании. Методическое руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Русский язык, 1990. 246 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64–72.
3. Галинська О. М. Лінгвокультурна інформація англійських та українських інтертекстуальних фразеологізмів: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2012. 20 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 284 с.
5. Гурбанська С. О. Типологія оказіональних трансформацій стійких висловлювань в англійських та українських художніх текстах ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Київ, 2009. 226 с.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры; [пер. с нем. М. И. Левина и др.]. Москва: Прогресс, 1985. 456 с.
7. Дридзе Т. М. Язык и социальная психология. Москва: Высшая школа, 1980. 224 с.
8. Иванова С. В. Лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц: дисс. ... докт. філол. наук: 10.02.19 – теория языка. Уфа, 2003. 364 с.
9. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва: Наука, 1987. 264 с.
10. Корольов І. Р. Комунікативна ситуація «виправдання»: функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози ХІХ ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 – загальне мовознавство. Київ, 2008. 238 с.
11. Ревель Ж. История ментальностей: опыт обзора. *Споры о главном*: статьи. 1993. С. 51–58.
12. Седов К. Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции. Москва: Лабиринт, 2004. 320 с.
13. Серебрянников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление: монография. Москва: «Либроком», 2009. 247 с.
14. Филд Д. История менталитета в зарубежной исторической литературе. *Менталитет и аграрное развитие России (XIX–XX вв.)*. Москва, 1996. С. 7–22.
15. Duranti A. Universal and culture-specific properties of greeting. *Journal of linguistic anthropology*. 1997. № 7. P. 63–97.
16. Hurbanska S. Multifunctionality of phraseological units in postmodern literary discourse. *Language, Individual and Society*. Bulgaria, Elenite Holiday Village: International Scientific Publications, 2014. Vol. 8. P. 344–351.
17. Kellermann K. Communication: Inherently strategic and primary automatic. *Communication monographs*. 1992. Vol. 59. P. 288–300.
18. Wierzbicka A. «Culture scripts»: A semantic approach to cultural analysis and cross-cultural communication. *Pragmatic and Language Learning: Monograph Series*. 1994. Vol. 5. P. 1–24.
19. Wierzbicka A. Intercultural pragmatics and communication. *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Elsevier, 2005. Vol. 5. P. 735–742.